

WB

WERKBOEK

Versie 04|2018

WVMI Regio- referaten

Wij Maken Nederland (WMNL) is een 'hub' voor ruimtelijke professionals in de brede zin. Een onafhankelijk platform dat gelegenheid biedt om in gesprek te gaan over de ruimtelijke toekomst van stad en land. Los van bestaande institutionele kaders of beleidsprocessen, agenderend en inspirerend, confronterend en verbindend. Ook is het een netwerk van mensen en organisaties die vanuit inhoudelijke gedrevenheid willen bijdragen aan voortschrijdend inzicht over die toekomst.

Wij Maken Nederland bouwt voort op het netwerk van Landmakers dat is ontstaan in het Jaar van de Ruimte 2015, een publiek-priivaat initiatief van professionals die in 2015 het debat over de kwaliteit van de leefomgeving gedurende het gehele jaar een nieuwe impuls hebben gegeven. Wij Maken Nederland is een privaat initiatief en wordt gedragen door Pakhuis de Zwijger, Platform31, Vereniging Deltametropool en Wing en ondersteund door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

WMNL Regio Referaten, 16.03.2018
Vereniging Deltametropool, Rotterdam

WMNL Regioreferaten

Aanleiding

Rond de totstandkoming van de Nationale Omgevingsvisie is er na de verdieping rondes en voor de politieke besluitvorming ruimte ontstaan voor input vanuit de praktijk. Als onafhankelijk platform voor de ruimtelijke toekomst organiseerde WMNL, met inzet van de Landmakers en de regionale praktijken, een input voor Rijksbeleid en specifiek voor de NOVI. Dit resulteerde in drie regioreferaten.

Drie regioreferaten

De kracht van Nederland zit in de verscheidenheid van haar regio's, onder andere wat betreft woon-leefklimaat, landschappen en economische sectoren.

Regio's zijn vaak het schaalniveau waar oplossingen voor de transitie-opgaven kunnen worden gevonden. Regionale samenwerkingsverbanden tussen overheden, ondernemers, derde sector of kennisinstellingen worden dan ook gevormd door de gemeenschappelijke opgaven die hen binden. Regio's zijn echter samenwerkingsvormen zonder democratisch verkozen bevoegdheid en die, als de opgave minder urgent wordt gevoeld, ook dreigen uit elkaar te vallen.

Voor de regio-referaten stonden verschillende hoofdpogingen centraal, voor de regio Eindhoven een toekomstbestendige en bereikbare woon- en werkomgeving en een duurzame en concurrerende economie, voor de regio FoodValley de transitie van de landbouw en regio Leiden een klimaatbestendige en klimaatneutrale samenleving.

Vijf boodschappen

Uit de drie regioreferaten formulerende we vijf overkoepelende boodschappen vanuit de regio voor het Rijk:

1. Duid vanuit gezamenlijk inzicht (Rijk en regio) aan waar de nieuwe **(inter) nationale infrastructuur investeringen** (elektriciteitsnetwerken, geothermiebronnen en warmtenetten, ICT, hogesnelheidslijnen) komen, wie verantwoordelijk is voor de aanleg en wie voor het beheer. Vanuit een toenemende concurrentie voor ruimte: organiseer het uitvoeringsproces zodat de inpassing van nieuwe infrastructuur aan de regio's kansen biedt om ook andere regionale opgaven op te pakken.

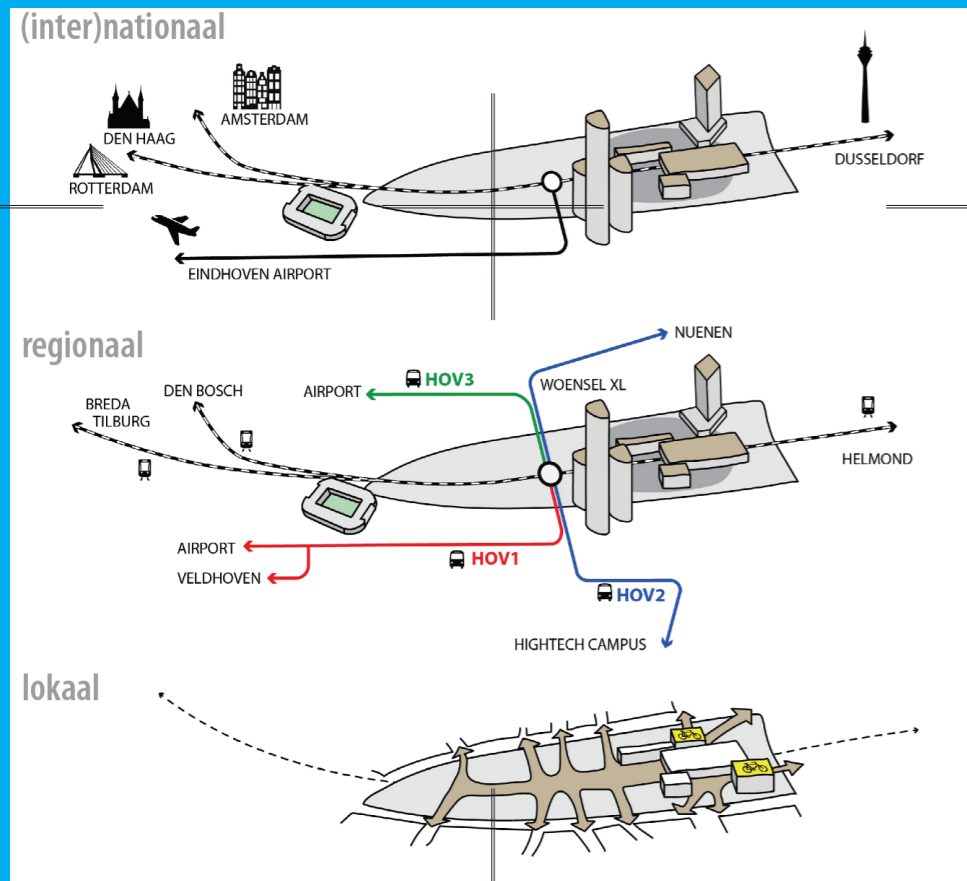
2. Zorg dat de **nieuwe opgaven** zoals hittestress, waterberging, schoon water, verdroging, bodemdaling en bodemkwaliteit **nadrukkelijker op de agenda** komen bij de regionale ontwikkelingen. Een mogelijk instrumenten zijn het stimuleren en belonen van voorlopers, naast normen die een minimum kwaliteit borgen

3. Word als **Rijk mede-aandeelhouder** in innovatie of kennisontwikkelingsprojecten en niet langer voornamelijk een subsidieverlener aan partijen. Medeaandeelhouderschap stimuleert het Rijk om (pro)actief blokkades in het bestaande instrumentarium op te ruimen en interdepartementaal optimaal af te stemmen; dit biedt regionale of lokale partners vertrouwen om in de projecten te investeren.

4. Positioneer de ruimtelijke opzet van Nederland als een **decentraal park waarin het stedelijk en landelijk gebied** niet langer elkaars tegenpolen zijn, maar elkaar juist versterken. De regionale samenwerkingen laten zien dat er een sterke onderlinge afhankelijkheid is tussen de stedelijke en landelijke gemeenten voor de nieuwe transitie-opgaven en elk, vanuit hun specifieke identiteit en kwaliteit, werken deze gemeenten mee aan de gezamenlijke regionale oplossingen. De grens wat stedelijk en wat landelijk gebied is, is niet voor alle opgaven altijd hard.

5. Erken de **kracht van de regionale verscheidenheid**. Verschillende regio's zijn koplopers met het oppakken van de specifieke transitie opgaven (energie, landbouw, mobiliteit, economie of verstedelijking). Vanuit de verscheidenheid in hun bestuursvorm en de thema's die ze oppakken, moet voor Rijksinstrumenten zoals **regiodeals of perspectiefgebieden** steeds worden ingezet op maatwerk per regio.

Innovatie ver- sterken vanuit verstedelijking en mobiliteit

Knoop XL

In 2017 hebben het Rijk en de provincies Brabant en Limburg afgesproken dat de stationsomgeving van Eindhoven de komende jaren wordt ontwikkeld tot een internationaal knooppunt. Rijk, regio en partners gaan investeren in het spoor, het regionale openbaar vervoer, het station zelf en de stedelijke ontwikkeling eromheen. Met Internationale Knoop XL komt er ook een betere verbinding tussen gebieden rond het station, waardoor wonen, werken en verblijven goed zijn aangesloten op het kenniscluster. Het project verbetert de (internationale) bereikbaarheid én het vestigingsklimaat van Eindhoven

Beeld: Urhahn | stedenbouw & strategie

Stip op de horizon?

Een nationale visie op regio's zal altijd een internationale dimensie moeten hebben. Of het nou gaat over innovatie, verstedelijking, bereikbaarheid of economische kracht; verbindingen met de grensregio's en kerngebieden van onze buurlanden zijn cruciaal.

Welke kansen biedt de regio voor Nederland?

1. Centrale ligging. Brainport Eindhoven heeft een centrale ligging in het economisch kerngebied van de Nederlandse metropoolregio's, het Ruhrgebied en de Vlaamse Ruit. Regio en gemeente Eindhoven zetten in op versterking van deze positie met Eindhoven Internationale Knoop XL: een goed bereikbaar verbindingengebied tussen de verschillende Brainport hotspots rond het station, met ruimte voor ontmoeting. De sterke positie in de ontwerp- en maakindustrie maakt de regio complementair aan de kerngebieden in de Noordelijke en Zuidelijke Randstad, waar de kracht ligt in de dienstensector en de logistiek. De Bruto Toegevoegde Waarde van de Brainport bedraagt 7,9 miljard euro van het Bruto Nationaal Product.

De regio biedt ruimte om de nationale bouwopgave op te pakken. De steden in deze regio kunnen een verdichtingsslag maken. Daarnaast zien we kansen voor specifieke woonmilieus in het landelijk gebied. Verstedelijking versterkt de economische agenda: nieuwe metropolitane woonmilieus verbeteren het vestigingsklimaat voor expats en andere kenniswerkers.

Wilbert Seuren: "Het is cruciaal dat de doorontwikkeling van metropoolregio Eindhoven in samenwerking met de Randstad plaatsvindt. Goede verbindingen tussen de drie REOS-regio's zijn heel belangrijk."

2. Innovatie en experimenteeruimte zit in het DNA van deze regio en deze innovatie is hard nodig voor een duurzame economie. De kennis die we opdoen, willen we graag delen met andere regio's. Zoals over de grote transitie rond mobiliteit die op ons afkomen. Wie rijdt er over dertig jaar nog in een eigen auto en wie zit dan nog zelf achter het stuur? De e-bike zorgt nu al voor een verschuiving in vervoerswijzen. Met Mobility as a service (MAAS) kunnen we verschil maken. De aanwezigheid in de Metropoolregio Eindhoven van een sterke high-tech sector biedt kansen om tot –ook elders toepasbare– oplossingen te komen voor de agrarische sector.

Voor de economie in Zuidoost Brabant is het opleiden, aantrekken en vasthouden van talent van cruciaal belang! Het gaat om de beschikbaarheid goed opgeleid (technisch) personeel, niet alleen "gouden hersens", ook "gouden handen" zijn van groot belang.

3. Decentral Park: Talent binden door hoogstedelijkheid én landschap. Versterking van het voorzieningenniveau is essentieel om als regio talent aan te trekken én te behouden. Brainport Eindhoven ontbeert een kwalitatief voldoende hoogstedelijk interactiemilieu. Een cruciale en onderscheidende opgave is daarom het toevoegen van een hoogstedelijk verblijfmilieu in het centrum van Eindhoven. Met Eindhoven Internationale Knoop XL biedt deze regio een innovation district waar alles samen komt: hoogwaardig werk, kennis, wonen, wateropgave, mobiliteit, voorzieningen en ontmoeting. De regio biedt hiermee een model voor verstedelijking, gebaseerd op het daily urban system.

De groene ruimte en het landschap rond de stad is een kwaliteit. Het is een belangrijke vestigingsfactor voor kenniswerkers; hier kun je wonen in een stad zonder grootstedelijke problemen, omringd door groen en tegelijkertijd meedoen in de economische top. Metropoolregio Eindhoven als Decentral Park is van unieke waarde voor Nederland.

Een vitaal en krachtig buitengebied, goed verbonden met de stad, is voorwaarde voor het succes van de regio. De stad kan niet zonder het platteland. Zeker als het gaat om de opgaven rond klimaatadaptatie en energietransitie. Maar ook voor de natuuropgaven van Nederland kijken we naar het landelijk gebied. De vrijetijdseconomie biedt tegelijkertijd kansen voor het platteland en recreatiemogelijkheden voor bewoners van de stad.

Marinus Biemans: "Stadsopgaven kun je niet oplossen zonder de regio en omgekeerd. We hebben elkaar nodig en komen samen tot nieuwe oplossingen."

4. Uniek samenwerkingsmodel. De identiteit van Brainport Eindhoven is sterk bepaald door samenwerking tussen overheid, onderwijs en bedrijfsleven. Samen nemen we verantwoordelijkheid voor de opgaven in deze regio. We houden niet graag de hand op in Den Haag. Liever zoeken we, met een kleine financiële stimulans, naar investeringskracht in het gebied zelf. Bijvoorbeeld de wijze hoe overheden, ondernemers en kennisinstellingen samen werken aan Smart Mobility.

Complementaire rol van het Rijk

1. Verzeker voldoende internationaal, nationaal en regionaal bereikbaarheid om de innovatie in de regio te versterken. Herkenning bij het Rijk van het belang van de internationale focus: regio's die verbonden zijn met economische kerngebieden in de ons omringende landen, zijn van nationaal belang. Versterking van de samenhang tussen de drie REOS-regio's (Noordvleugel, Zuidvleugel en Brainport) moet tot speerpunt worden gemaakt in de NOVI.

Doorontwikkeling van de drie metropolen vraagt om een goede bereikbaarheid op internationaal, nationaal en regionaal niveau. Dat wil zeggen een robuuste internationale connectiviteit, goede onderlinge verbinding tussen de drie mainports (Schiphol, Rotterdamse haven en brainport) met auto en spoor, en uitstekende stedelijke bereikbaarheid.

Eindhoven Internationale Knoop XL, als innovation district, is van (inter)nationaal en regionaal belang en vraagt om beleidsmatige en financiële inzet en betrokkenheid van Rijk, provincie en de gemeente Eindhoven.

2. Organiseer medeaandeelhouderschap. Leg de verschillende nationale opgaven neer bij de regio's; zij zijn in staat de opgaven aan elkaar te koppelen en integrale oplossingen te vinden. Maak over de opgaven prestatieafspraken met de regio's, waarbij het Rijk – gezien de gezamenlijke doelen - medeaandeelhouder is.

Indien medeaandeelhouderschap geen optie is, voer dan een fundamentele discussie over verruiming van het decentraal belastinggebied. De decentralisatieslagen die in recente jaren hebben plaatsgevonden, zijn niet gepaard gegaan met een decentralisatie van middelen en sturingsmogelijkheden. Indien geen sterker betrokkenheid van de Rijk mogelijk, bied de regio's de mogelijkheid om zelf middelen te genereren (via lokale belastingen, maar ook bij private partijen), zodat ze hun eigen ambities kunnen realiseren.

3. Behandel het stedelijk en landelijk gebied als samenhangende en elkaar aanvullende gebieden en niet als elkaars tegenpolen. In het landelijk gebied komen meerdere transitieopgaven samen. Ga echter niet je nest bevuilen en duw niet al deze opgaven het landschap in. Voor een goed vestigingsklimaat is de kwaliteit van het landschap essentieel. De transitie opgaven kunnen leiden tot een verbetering van de samenwerking tussen landelijke en stedelijke gemeenten. Het verbeteren van de stad-land relaties dienen een speerpunt te zijn van nationaal beleid.

Wat moet het Rijk niet doen?

Leon van Moosdijk: "Deze regio zorgt voor boring van een prettig leefklimaat: we hebben een stad met alle voorzieningen, maar geen grootstedelijke problemen én je bent in no time in het buitengebied en in de natuur."

Het verdiepingrapport *Naar een toekomstbestendige en bereikbare woon- en werkomgeving* verwijst in bijlage drie naar drie mogelijke verstedelijkingspatronen. De NOVI moet vooraf geen keuzes maken tussen deze verstedelijkingspatronen.

We vinden de regionale verscheidenheid van Nederland een sterke kwaliteit en het is daarom belangrijk om vanuit een gezamenlijk panorama (met voldoende ruimte voor de verscheidenheid) en sturingsfilosofie te werken.

De drie economische kernregio's zijn cruciaal voor Nederland. Ondersteun vanuit het REOS-perspectief regio's in hun onderlinge (economische) relatie en maak sterker wat al sterk is. Kies voor ontwikkelingsrichtingen en zorg voor een ondersteunend 'geleidings- en verleidingsinstrumentarium'.

Deelnemers aan het regiogesprek:

- Didier Barrois, Brainport
- Marinus Biemans, wethouder gemeente Deurne
- Erwin Dacier, provincie Brabant
- Joan van Dijk, ambtelijk Metropoolregio Eindhoven
- Peter Glas, watergraaf De Dommel
- Pieter Goossens, ambtelijk Metropoolregio Eindhoven
- Rob Jacobs, ambtelijk gemeente Deurne
- Mathijs Kuijken, wethouder gemeente Bergeijk / voorzitter werkplaats ruimte Metropoolregio Eindhoven
- Jeroen Merckx, ambtelijk gemeente Someren
- Leon van de Moosdijk, wethouder gemeente Someren
- Joop Peeters, ambtelijk gemeente Helmond
- Wilbert Seuren, wethouder gemeente Eindhoven
- Pieter van Wesemael, hoogleraar TU Eindhoven
- Bertjan Woertman, directeur campus TU Eindhoven
- Jean van Zeeland, ambtelijk gemeente Eindhoven

Praktijkcentrum Emissiere- ductie Varkenshouderij

Onderzoekers, overheden, onderwijs en boeren in de Vallei werken samen in het Praktijkcentrum Emissiere-ductie Veehouderij. PEV test samen met veehouders haalbare en betaalbare technieken om fijnstof te reduceren en onderzoekt de kansen om dit uit te breiden naar geur- en ammoniakreductie. Naast de innovatie-tak biedt PEV ook een kennisloket waar bedrijfsadviseurs, veehouders en ambtenaren onafhankelijke in-formatie in kunnen winnen.

Meer informatie: <https://www.praktijkcen-trumemissiereductie.nl/over-ons>

Circulaire Economie Challenge

Rabobank Vallei en Rijn / Gelderse Vallei organiseert de Circulaire Eco-nomie Challenge. Dit daagt bedrij-ven uit om circulair te ondernemen. In een Regioscan en een kansenskaart zijn de regionale kansen in beeld ge-bracht. Twintig bedrijven krijgen de kans om een circulair businessplan op te stellen. Ze leren van elkaar en zoeken naar cross-overs.

Meer informatie: https://www.rabobank.nl/images/pdf_my_circular_economy_29766080.pdf

Lunterse beek

Bij het herstelproject Lunterse beek werken eigenaren en gebruikers langs het hele stroomgebied samen aan het verbeteren van de water-kwaliteit. Onder regie van gebieds-coöperatie O-gen wordt gelijktijdig gewerkt aan verdrogingsbestrijding, biodiversiteitsbevordering, recreatie en behoud van landgoederen.

Meer informatie: <https://www.youtube.com/watch?v=0kFpqGSLgA0>

beeld: website O-gen

Manifest van Salentein

In 2017 hebben ketenpartners, kennisinstellingen en overheden in FoodValley het Manifest van Salentein opgesteld om samen te werken aan toekomstgericht ondernemer-schap. Een van de afspraken is dat partijen een aanbod doen voor een neutrale coach om met het boeren-bedrijf in gesprek te gaan over hun toekomst.

Meer informatie: <https://www.youtube.com/watch?v=KXYtatd2gyY>

World Food Center

In het World Food Center (WFC) werken overheden, kennisinstellin-gen en het bedrijfsleven samen aan de uitdaging om in 2050 negen mil-jard mensen te voorzien van gezon-de voeding. In 2021 opent de World Food Center Experience zijn deuren in de Mauritskazerne in Ede.

Meer informatie: <http://www.worldfoodcen-ters.nl/2018/04/06/het-world-food-center-komt-steeds-dichterbij/>

Neder- land als proeftuin voor transitie REGIO FOODVALLEY in de landbouw

Stip op de horizon

Regio FoodValley is een samenwerking van acht gemeenten in Utrecht en Gelderland. In 2040 is dit een slimme, gezonde en groene regio, waar mensen graag wonen, werken en verblijven. De landbouw is door intensieve samenwerking in balans gebracht met zijn omgeving. De bodemgebonden landbouw is beheerder van het landschap en draagt positief bij aan behoud van biodiversiteit: het natuurlijk kapitaal. Voedselproductie gaat hier hand in hand met natuur, schoon water, een gezonde bodem en klimaatbestendigheid. Bedrijven werken circulair binnen de agro-keten en in cross-overs met andere productietakken.

De transitie naar deze volhoudbare agrarische praktijk is mede mogelijk dankzij een optimale inzet op ICT-innovaties en een (inter)nationaal prijsbeleid dat externe milieukosten heeft geïncorporeerd.

Welke kansen biedt de regio voor Nederland?

De regio is een van de proeftuinen voor een transitie in de landbouw, met name voor de koppeling stad-land en innovatie door duurzame, slim-technologische oplossingen. FoodValley kan bedreigingen van en voor de agrarische sector omzetten in kansen voor economie, ecologie en samenleving. In onze proeftuin onderscheiden we twee landbouwpijlers: de agro-industrie (gebouwgebonden en circulair) en de bodemgebonden landbouw, die gebruik maakt van en een bijdrage levert aan het natuurlijk kapitaal van Nederland. Het systeem is ingericht op efficiënt gebruik van grondstoffen: goede landbouwgrond wordt zoveel mogelijk ingezet voor menselijke voedselproductie, grazers op kwalitatief mindere gronden. Varkens en kippen voeden we met reststromen. Gezonde bedrijven in een gezonde omgeving zorgen voor vitaliteit van het landelijk gebied en de omliggende steden.

Gerdien Kleijer: “Varkens en kippen horen bij de stad: ze eten de reststromen van ons voedsel.”

Wij zien vijf leidende principes:

1. De landbouw onderneemt circulair. In de natuur bestaat het concept ‘afval’ niet, het is altijd voedsel voor andere organismen. Agro-ecosystemen zijn onderdeel van deze biologische kringloop van bodem tot bodem, die liefst zo lokaal mogelijk wordt gesloten. Dit geldt voor de veehouderij en de pluimvee-sector, de daarmee verbonden bedrijvigheid en de lokale gezinsbedrijven die het platteland vitaal

houden. Dit afval = voedsel (of circulaire) concept vergt innovatie op het gebied van nieuwe producten, cross-overs met andere sectoren, hoogwaardig gebruik van reststoffen en de terugkeer van essentiële nutriënten aan de bodem.

Louise Vet: “Circulariteit is niets nieuws; het is een ecologisch concept dat in de natuur al heel lang bestaat. Van die 3,8 miljard jaar research & development kunnen wij veel leren. De interactie tussen soorten en grondstoffen biedt een prachtige mogelijkheid om natuur en landbouw te combineren.”

2. Nieuwe verdienmodellen zijn nodig om de primaire agrarische sector toekomstperspectief te bieden: gebiedsgerichte modellen, met aandacht voor meervoudigheid van bedrijfsvoering en korte, regionale ketens. Veel boeren willen wel anders, maar weten niet hoe. In FoodValley experimenteren we met onafhankelijke voorlichters die boeren actief informeren over nieuwe mogelijkheden.

Voor de vitaliteit van het landelijk gebied is het behoud van gezinsbedrijven en bedrijfsopvolging van belang. Technologische en agro-ecologische innovatie kan de landbouw weer aantrekkelijk maken voor jongeren. Wij maken ons sterk om fiscale belemmeringen voor bedrijfsopvolging op te heffen.

Aart de Kruijf: “Soms mis ik de sociaal-economische vertegenwoordiger van vroeger, een onafhankelijke vertrouwenspersoon die niets komt verkopen maar een boer kan adviseren over lastige vraagstukken.”

3. Bevorderen van biodiversiteit inspireert en is cruciaal voor de borging van natuurlijk kapitaal. Landbouw heeft natuur nodig. Gezonde bodem, water, lucht zijn nationale omgevingsbelangen. Het Nationaal Natuur Netwerk vormt een belangrijke ruggengraat. Ook de landbouwsector kan een bijdrage leveren aan biodiversiteit, niet alleen door het bevorderen van natuur-inclusieve landbouw maar ook door bedrijfsconcepten die voedselproductie combineren met verbetering van de bodem- en waterkwaliteit, klimaatadaptatie of duurzame energie. In de regio FoodValley willen we hier gebiedsgericht regie op zetten.

David Kleijn: “We moeten in het landelijk gebied beter kiezen waar natuur prioriteit heeft en waar landbouw. Nu zitten natuur en landbouw elkaar vaak in de weg terwijl bij slimme keuzes natuur en landbouw elkaar juist kunnen versterken.”

4. In de organisatie en financiering van de landbouw is veel meer mogelijk op gebiedsniveau, aanvullend op het bedrijfsniveau. De transities (agrarisch, circulair, energie, klimaat) leiden tot aanpassing van de inrichting van het landelijk gebied, in relatie tot zowel stad als natuur. Daarbij is ook sanering van agrarisch vastgoed nodig. Gebiedsgerichte fondsen en coöperaties kunnen dit organiseren. Zo’n aanpak biedt mogelijkheden voor het optimaal benutten van regionale win-win-win situaties en versterkt de leefbaarheid en identiteit van het buitengebied.

Mariska de Kleijne: “Het probleem van vrijkomende agrarische bebouwing begint steeds meer te dringen. Pak dit aan in een field lab waarin alle partijen verantwoordelijkheid nemen”.

5: Kennis tot waarde maken in de proeftuin: FoodValley is een kennisintensieve regio, waar kennisinstellingen en bedrijfsleven samenwerken aan agro-ecologische innovaties en technologische oplossingen zoals robotisering en precisielandbouw. Kennis die we exporteren. Boeren die structureel bij innovatietrajecten betrokken zijn krijgen hier ook een deel van hun inkomen uit. Samen met universiteiten en kennisorganisaties in andere regio’s werken we in Nederland aan duurzame voedselproductie, natuurinclusieve landbouw en een gezonde samenleving.

Fije Visscher, voorzitter LTO Gelderse Vallei: “Boeren zijn een onmisbare schakel in de keten. Zonder boeren geen verwerkers, minder belastinginkomsten en minder kennis”.

Wat is de complementaire rol van het Rijk?

FoodValley biedt met visie, kennis, samenwerking en innovatieve ondernemers een proeftuin voor landbouw in verstedelijkte regio’s. Vanuit erkenning van deze koers kan het Rijk bijdragen aan de transitie **door de vijf principes te omarmen** en in het verlengde daarvan aandacht te hebben voor de volgende zaken:

- Concrete stappen zetten om *True Pricing* als uitgangspunt dichterbij te brengen zodat productie van schoon water, vitale bodem, biodiversiteit en gezonde leefomgeving wordt beloond.
- Fiscale aspecten opheffen die nu belemmerend werken op bedrijfsopvolging en (versneld) opheffen van agrarische bedrijven zonder duurzaam perspectief.
- Consumenten zijn de drijvende factor achter de landbouwtransitie: het Rijk heeft een rol in bewustwording over voedsel, biodiversiteit en klimaat.

- Bij de herziening van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid inzetten op een verschuiving van steun op bedrijfsniveau, naar innovatie op gebieds- en systeemniveau en van steun aan voedselproductie naar bijdragen aan biodiversiteitsherstel.
- Vaart zetten achter het opheffen van regelgeving die circulair ondernemen blokkeert (bijvoorbeeld door grondstof als ‘afval’ te labelen)
- Snel internet in het landelijk gebied is onmisbaar om de geschetste ontwikkelingen mogelijk te maken.
- Breng de onafhankelijke sociaaleconomische adviseur weer terug in het veld om de transitie vanuit breed maatschappelijk belang te versnellen.
- Ondersteun FoodValley als dé proefregio op het gebied van duurzame, slim-technologische landbouw. We werken dit en andere onderdelen nader uit in een regiodeal.

Bart Krol: “In plaats van geld verdienen met kuikens en kalveren gaan we geld verdienen met kennis.”

Wat moet het Rijk niet doen?

De landbouwtransitie kan via verschillende routes plaatsvinden. Het Rijk hoeft geen keuzes te maken voor groot- of kleinschalige landbouw, bodem- of gebouwgebonden; omarm de vijf leidende principes en pak uw complementaire rol. Daarmee kunnen wij als partners in de regio’s met de opgaven aan de slag.

Gerard van Santen: “Boeren, natuurbeheerders, gebruikers, overheden zijn gedeeld eigenaar van landbouw- en natuurgebieden. Het gebied maken we samen.”

Ondertekend door:

- René Verhulst, burgemeester Ede en voorzitter Regio FoodValley (gemeenschappelijke regeling)
- Aart de Kruijf, wethouder Barneveld (oa. plattelandsonwikkeling, regionale samenwerking, ruimtelijke ordening)
- Gerard van Santen, directeur gebiedscoöperatie O-gen
- Louise Vet, directeur Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO-KNAW) en hoogleraar WUR
- David Kleijn, hoogleraar WUR
- Mariska de Kleijne, directievoorzitter Rabobank Vallei en Rijn
- Gerdien Kleijer: Programmamanager buitengebied gemeente Ede
- Arjan Bossenbroek: Strategisch adviseur buitengebied gemeente Barneveld
- Bart Krol, schaduwminister Wij maken Nederland voor Inclusieve landbouw

Route naar aardgasvrij Leiden

Uitgangspunten

Nu beginnen
We staan voor de uitdaging om in 33 jaar 50.000 woningen aardgasvrij te maken

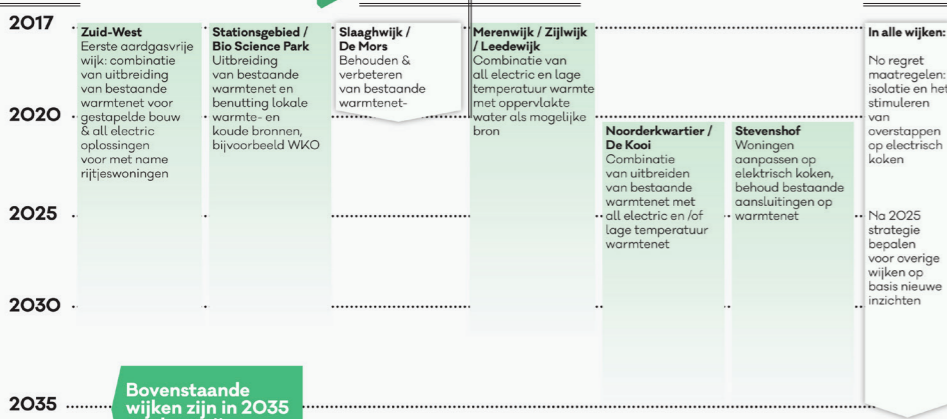
Samen uitvoeren
Door met elkaar samen te werken kunnen we schaad maken

Wijkgericht aan de slag
Wijken verschillen in samenstelling en oplossingen

Participatie bewoners
Bewoners worden betrokken bij de definitieve keuzes voor aardgasvrije oplossing in hun woning

Opgave niet groter maken
Geen nieuwbouw met gasaansluitingen en behoud van bestaande aansluitingen op warmtenet

Kansrijke wijken die in 2035 aardgasvrij zijn

Ondersteund door:
Provincie Zuid-Holland, EnergieLeiden, Woningstichting Ons Doel, De Sleutels, Portaal Leiden, DUWO Leiden, WOON, Nuon, Liander, Alliander DGO

Deze infographic is onderdeel van de warmtevisie van Leiden

Goed. betaalbaar, betrouwbaar, duurzaam

Leiden Zuid-West aardgasvrij

Leiden heeft de wijk Zuid-West aangewezen als kansrijke wijk om van het aardgas af te halen. De jaren zestigwijk heeft veel gestapelde bouw en ruimte voor verdichting. Zowel het aardgasnet als de riolering moeten worden vervangen. Gelijktijdig onderzoeken partijen wat er nodig is om de wijk klimaatadaptief en energieneutraal te maken. Kunnen bijvoorbeeld de waterkringlopen in het gebied worden gebruikt voor het energiesysteem? Er is in de wijk nog geen warmtenet, onderzoek moet nog uitwijzen of dit geschikt is of niet. Om de opgave nog uitdagender te maken: Leiden wil de wijk ook op sociaal vlak een impuls geven.

Beeld: Warmtevisie Leiden

Partner- schappen en ont- werpen onder- zoek als REGIO LEIDEN start bij transities

Stip op de horizon

In het Hart van Holland werken negen gemeenten rond Leiden en Hoogheemraadschap van Rijnland samen aan een visie voor 2040. Ze maken een gezamenlijke Omgevingsvisie voor een economisch sterke, gezonde en veilige, duurzame en robuuste regio in 2040. Omdat schaal voor het onderwerp energietransitie belangrijk is trekken de 10 gemeenten hierin op met het bestaande regionale samenwerkingsorgaan Holland Rijnland.

Met de veertien gemeenten van Holland Rijnland, de provincie, het Hoogheemraadschap van Rijnland en de Omgevingsdienst West-Holland wordt gewerkt aan de regionale energietransitie. Ambitie is om in 2050 energieneutraal te zijn. Deze ambitie en de uitwerking hiervan in zes uitvoeringslijnen, is verwoord in het Energieakkoord Holland Rijnland.

Sanne de Boer: “Meer neerleggen bij gemeenten gaat niet vanzelf. Ondersteun voorlopers in waar ze mee bezig zijn, met ruime regelgeving en financiering.”

Welke kansen biedt de regio voor Nederland?

Het Hart van Holland was de eerste regio die de energieopgave voor 2040 met ontwerpend onderzoek liet uittekenen op het eigen grondgebied. Daarmee werd voor het eerst de omvang van de opgave duidelijk voor het Hart van Holland, maar ook voor de rest van Nederland. Dat bracht ook het besef dat schaal belangrijk is om van de energietransitie een succes te maken. Daarom werd opgeschaald naar de grotere regio Holland Rijnland.

Inmiddels werkt de regio Holland Rijnland op zes uitvoeringslijnen (besparing in de gebouwde omgeving, warmte, zon op daken, wind en zon in het landelijke gebied, verduurzaming van de greenports en mobiliteit) aan de energietransitie.

Als koploper doet de regio waardevolle inzichten op rond energie- en klimaatopgaven en deelt de knelpunten en bruikbare lessen graag met het Rijk en andere regio's.

Fred Goedbloed: “Werk met werk maken is de nieuwe heilige Graal. Willen we de energietransitie en inpassing van de klimaatadaptatie maatregelen betaalbaar houden dan moeten we projecten en werkzaamheden in de openbare ruimte beter op elkaar afstemmen. Dat blijkt gemakkelijker gezegd dan in de praktijk gedaan. Zeker als we daarvoor ook over de gemeentegrenzen heen gaan.”

Knelpunten:

1. *Politieke tegenwind:* Netbeheerders gaan pas investeren als duidelijk is hoe het energielandschap eruit komt te zien. Binnen de Provinciale Staten van Zuid-Holland is momenteel geen draagvlak voor grootschalige extra wind- en zonontwikkelingen, naast de aangewezen gebieden voor de opwekking van windenergie. Door deze twee standpunten dreigt de energietransitie te vertragen.

2. *Keuzevrijheid is duur:* De regio heeft, met de bouwopgave die er ligt, behoefte aan meerdere warmtebronnen. Het inpassen van meerdere systemen naast elkaar lijkt echter financieel onhaalbaar.

3. *Drinkwater:* Geothermie in Noordwijk lijkt een van de oplossingsrichtingen, maar kan impact hebben op de zoetwatervoorraden van 3,2 miljoen mensen.

4. *Bodemdaling:* De problematiek van bodemdaling is urgent in de regio en raakt aan alle grote opgaven; de regio is echter geen bevoegd gezag om principiële keuzes te maken.

5. *Ondergrond ligt vol:* Bij de transformatie van vrijwel alle binnenstedelijke projecten blijkt het uiterst complex om een forse aantal nieuwe woningen aardgasvrij te bouwen en aan te sluiten op het bestaande of te realiseren warmtenet: de ondergrond ligt vol.

6. *Verantwoordelijk:* Voor nieuwe thema's als hittestress, verdroging en waterberging missen er normen. Het is daarom nog onduidelijk wat de opgave is, welke kennis erover beschikbaar is voor lokaal maatwerk (verschilt ook nog eens per opgave en per locatie) en wie verantwoordelijk is. Gemeenten en regio's zijn vaak niet het bevoegd gezag.

Ans Groenewegen: “De wereld staat stil als er twee dagen geen drinkwater is.”

In de wijk Zuid-West (Leiden), aangewezen om van het aardgas af te gaan, komen veel van deze uitdagingen samen. Samenwerkende partijen zijn op zoek naar optimale keuzes.

Bruikbare lessen:

Ondanks de gesignaleerde knelpunten blijft Hart van Holland/Holland Rijnland doorwerken aan het realiseren van ambitieuze klimaat- en energiedoelen.

1. *Bepaal het schaalniveau en je samenwerkingspartners:* De gemeente is niet de juiste schaal om energievraagstukken op te lossen, de regio is wel de schaal om naar oplossingen te zoeken. De regio is geen formele partij en je wil geen vierde laag creëren zonder democratische bevoegdheid. Door de energietransitie ontstaan er nieuwe afhankelijkheidsver-

houdingen tussen stad en het omliggende land. In die nieuwe situatie is het noodzakelijk om ontwikkelingen op elkaar af te stemmen en zorg te dragen voor verevening van lusten en lasten. Verdere is een samenwerking met de netbeheerder, het waterschap en woningcorporaties onontbeerlijk.

2. *Begin met een inzicht in vraag en aanbod:* Een belangrijke basis voor het opstarten van het proces werd gelegd door de energievraag en het beschikbare aanbod voor de regio in beeld te brengen. Er werd ook in kaart gebracht waar de opgave raakt aan vraagstukken van verstedelijking, mobiliteit, recreatie en biodiversiteit. Met de juiste kennis en informatie zien partijen dat ze elkaar nodig hebben en zijn ze mee te nemen in het proces.

3. *Investeer in de langdurige samenwerking:* Praten met de bureaus kost veel tijd en geld. De methode die Hart van Holland in de pilot ontwikkelde is te gebruiken voor andere regio's. Het leverde tempo, draagvlak, vertrouwen en een betere relatie op tussen gemeenten onderling (ook bestuurlijk) en met andere betrokkenen. Samenwerken en slim combineren levert hopelijk ook een besparing op voor toch al dure transitie.

4. *Benut de kennis over het slim ordenen van de ruimte, ook ondergronds:* Met klimaatadaptatie en energietransitie ontstaat concurrentie om ruimte, boven en onder de grond. Zorg voor een intelligente ordening van die opgaven en voor slimme functiecombinaties. Denk aan multifunctionele gebieden voor natuur en drinkwater, waar ook ruimte is voor waterberging en windmolens. Benut de kennis van drinkwaterbedrijven over stedelijke ondergrondse waterberging.

Jeroen Ververs: “Met zon op daken realiseren we 1/20ste van de opgave. Daarmee gaan we de ambitie om in 2025 een groot deel van onze energie duurzaam op te wekken niet halen.”

Wat is de complementaire rol van het Rijk?

1. **Richtinggevende keuzes.** Is de erfgoedwaarde van het Groene Hart belangrijker dan die van de kust, of Flevoland? Wat doen we met de landbouw in de polders waar honderden jaren pompen tot bodemdaling leidt? Halen we de aardgasleidingen eruit of laten we die liggen voor waterstof?

2. Duid de nodige **hoofdinfrastructuren** voor de klimaat- en energieopgaven aan en wie deze hoofdstructuren gaan betalen en beheren. Er is een nationaal plan nodig voor het opwaarderen van het energienet. Laat de ruimtelijke inpassing daarvan eerst

over aan de regio. De publicatie Energie en Ruimte. Een Nationaal Perspectief (2017, Dirk Sijmons e.a.) biedt een voorzet. Aanpassen kan, maar kom dan met een beter plan.

3. **Investeer in kennis en capaciteit** voor gemeenten. Bijvoorbeeld met een landelijk “vliegende keep” team.

4. **Drinkwater is een nationaal belang.** Overheden moeten met de zoetwatervoorraden rekening houden bij het geven van vergunningen voor het slaan van geothermiepunten of andere nodige infra die de ondergrond in gaat. Leg dat vast in de Novi.

5. Leg **ontwerpend onderzoek** vast als een methodiek voor de ruimtelijke inpassing van de transitieopgaven. Ontwerpend onderzoek geeft inzicht hoe we de klimaat- en energieopgaven kunnen koppelen aan andere opgaven (woningbouw, duurzame economische groei). Het Nederlandse landschap zal hoe dan ook veranderen, verzeker dat de transities op kwalitatieve manier gebeuren.

Martin Verwoest “Klimaatadaptatie en energietransitie zullen een sterk ordenende rol krijgen in de ruimtelijke ordening. Door ontwerpkracht te benutten ontstijgen we technische oplossingen en creëren we ruimtelijke kwaliteit.”

Wat moet het Rijk niet doen?

Het Rijk moet niet opleggen hoe de Regionale Energie- en Klimaatstrategieën (REKS) eruit komt te zien: behoud de slagkracht die er is in de regio's, stuur alleen daar waar die ontbreekt. Zorg wel voor een terugkerende benchmark om de voortgang van REKS'en te monitoren.

Deelnemers aan het regiogesprek:

- Sanne de Boer, gemeente Leiden
- Willemijn Bouland, Dunea
- Xandra van Ginkel, Holland Rijnland
- Fred Goedbloed, gemeente Leiden
- Ans Groenewegen, Dunea
- Dolf Kern, hoogheemraadschap van Rijnland
- Boudewijn Kopp, gemeente Leiden
- Lianne Mack, gemeente Leiden
- Henriëtte Noordhof, gemeente Leiden
- Jeroen Ververs, Holland Rijnland
- Martin Verwoest, gemeente Leiden
- Esmeralde van Vliet, Alliander

**WIJ
MAKEN
NEDER
LAND!**